
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 10 2019/2- Aralık

Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik

Mehmet Zeki İşcan, Kitap Yayınevi, İstanbul,

2015, 339 sayfa,

Sertifika No: 12055, ISBN 978-605-105-151-2

Muhammet Aydın

Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Mezhepleri Tarihi ABD, Gümüşhane / Türkiye
PhD., Gümüşhane University Faculty of Divinity, Department of History of
Kalam and Islamic Sects, Gümüşhane / Turkey
maydin@gumushane.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-0099-9024

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı / Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 08 Mayıs / May 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Aralık / December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Muhammet Aydın, "Mehmet Zeki İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik Kitap Yayınevi, İstanbul, 2015. ",

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

10 (Güz) 2019) : 153-158

Bu eserde İşcan, İslam dūřuncesinde yeniliğin imkânını ve meşruiyetini tartışmaktadır. Eserde yazar-katı bir biçimde gelenekçilik ya da modernlik ikileminde kalınmaksızın gelenekle ilişkimizin sağlıklı bir tarzda kurulduğunda- geleceği nasıl inřa edebileceğimize ilişkin dūřüncelerini kaleme almıştır. Eser giriş ve iki kısımdan oluşmaktadır. Her kısımda önemli ve özđün konular önemli şahsiyetler üzerinden ele alınmaktadır.

Giriř bölümünde yazar, dini hareketlerin siyasi alanda oldukça fazla görür hale geldiklerini belirtir. Siyasi ihtiraslar da daha önce görülmedik bir evrenselliğe ulaşmıştır. Günümüzde siyaset her yeri kaplamıştır. Çağımızın siyasi nefretlerin dūřünsel örgütlenme çağı olduğu da ifade edilmiştir. İslami hareketler de aynı yolun yolcusu olduklarından nefret ve şiddet söylemi dindarlık algılarında baskın hale gelmiştir. Fanatizm, din ve siyaset alanındaki olağan sınırı ihlal, dinsel alandan siyasi alana kaymadır. Üstelik siyaseten haklılık bütün kusurları örtmekte, din siyasal ayrımların aracı olarak kullanılmaktadır.

İslami hareketlerde görülen baskın özelliklerden biri nassçı tutum, rivayet hevesi, metin merkezilik ve bu yüzden hakikat tellallığı yapmaktır. Bir doğrunun peşine takılma ve onu bulmuş olmaktan emin olma, bir dogma için duyulan tutku, bir dogmanın içine yerleşme, İslami hareketlerin fanatizminin en önemli sebebidir.¹

Türkiye’de dini dūřüncenin baskın özelliklerinden birinin de katı ahlakçılık ve katı bir entelektüel hoşgörüsüzlük olduğu söylenebilir. Bu durum, durgun ve kapalı toplumun bir sonucu olup, bunun nedeni insanın kendini ciddi dini meselelerle sınırlama isteğidir.

Yazar dini dūřüncede insana hareket/manevra alanı açmanın gerekliliğinden bahseder. “İnsanın insan olma çabası din adına yasaklanamaz. İnsan paranteze alnamaz. Din dendiğinde insana insan olduğunu daha çok hatırlatan bir maneviyat anlaşılmalıdır. İnsan onuru, insani oluşu ve duruşu yani onun yaratıcılığını kabule dayanır. İnsanın var oluř alanlarının kabulünü, dūřünülmezlikler perdesinin şefflaşmasını, insanın kendi yaşamının aktörü ve yönetmeni olarak kavranmasını gerektirecek bir dini dūřünceye ihtiyaç bulunmaktadır.”² Dođrusu eseri bu bağlamda insanın önünü açan bir çalışma olarak değerlendirmek mümkün. Hanefi’nin tespitini ödünç olarak kullanacak olursak teoloji kadar antropoloji yapmak gerekmektedir. Madem insan halifedir, Tanrı erkinin bir bölümü artık insandadır. Eđer insan halife ise Allah’ın iradesinin bir kısmı, Allah’ın özđürlüđünün bir kısmı ona geçmiştir.

¹ İřcan, Mehmet Zeki, Gelenekten Geleceđe İslami Dūřüncede Yenilik, s. 11.

² İşcan, a.g.e., s. 14.

Çalışma birçok makaleden oluşması hasebiyle bazı makalelerin isimlerini vermekle yetinmek isteriz. Kitabın ilk kısmı dokuz makaleden oluşmaktadır.

1.1. Din/İslam Nedir Ne Değildir?

1.2. Din Olması İstenmeyen Din

1.3. Selefi Din Anlayışı ve Sosyo-Politik Arkaplan: Selefilik, tarihte ortaya çıkan tüm görüntüleriyle bir dini ihya hareketi sadedindedir. Hadis cemaati/Ehli hadis, İbn Teymiye ekolü, Muhammed b. Abdülvehhab hareketi ve bir çok yönüyle 20. yüzyıl islamcılığı, temel esaslar olarak dini aslına ırcayı, onu bidatlerden temizlemeyi, mezhebi görüşlerden Kur'an ve hadise dönüşü benimsemişlerdir.

Selefilik, bütün Sünni düşünceyi etkisi altına almıştır. Öyle ki selefi anlayış, saf İslam, İslamın özü gibi görülebilmektedir. Ancak bu kanaate İşcan itiraz eder: "Yalın İslam çabası, İslami yerinden yurdundan çıkarmış fakat muhayyel yatay dayanışma biçimlerinin bir parçası haline getirmiştir. Çünkü saf inanç diye bir kategori bağlamı bulunmamaktadır. Selefilik en önemli ideali olan çıplak İslam, geleneğe ve tarihe dayalı İslamdan daha fazla dış koşullar tarafından belirlenmektedir. Yalın İslam, gerçek İslama götürmemiştir."³

1.4. Selefilik Şiilik Değerlendirmeleri Bağlamında Nefret ve Şiddet Söylemi

1.5. Dini Bir Otorite Olarak Sahabe Algısı: İslam düşünce tarihinde sahabeye fonksiyonel açıdan yaklaşma İşcan'a göre din nazariyesinde görülen gelişmelere bir itiraz, bir protesto hüviyetindedir. Bundan başka fetihlerle birlikte çok farklı kültürel ve sosyal değerlere sahip insanlar, birbirleriyle karşılıklı etkileşime girmişlerdir. Bu durumda hayatın ve dinin düzeni için bir disiplin, toplumu belli bir yolda tutabilecek standardizasyon ihtiyacı başgöstermiştir. Ataların sünnetini takip etme gibi bir sosyo-psikolojik tavırla sahabeye ve ilk İslam nesillerine yönelmek, bu disiplinin araçlarını temin etmiştir.

Sahabenin dini konumunun sonuçlarını yazar iki maddede toplamaktadır. İlki "gayri devri tarih anlayışıdır." Diğeri ise "rivayete dayalı din anlayışıdır."⁴ Sahabenin dini otorite olarak benimsenmesiyle birlikte bilgi/ilim, esas niteliğini değişmezliğinden almıştır. Bu, bilginin kutsallaştırılması bir bakıma ideolojik hale getirilmesidir. Sahabe dönemi anlayışını dinin asıllarından biri haline getirmek, tarihi dinin alanında kutsamakla aynı anlama gelebilir. En azından burada beşeri bir inşa olan tarih, dinin kaynağı haline gelmektedir.

³ İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik, s. 63.

⁴ İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik, s. 89-93.

1.6. Kelam Ezeli ise Din Mahallidir

1.7. Halku'l-Kur'an Teorisi ve Dinsel Bilgi Sorunu

1.8. Muhammed Abduh'un Nübüvvet Görüşü ve Çağdaş İslam Düşüncesine Etkileri

1.9. Allah'tan Ferrari İstemek ya da Türkiye'de Ana Akım İslami Gruplar ve Modernite

Kitabın ikinci kısmı ise şu makalelerden oluşmaktadır:

2.1. Dinsel Bilgi Sorunu ve Gelenek: Dinsel bilgi sorunu, öncelikle onun bilişsel değeri üzerinde durmayı gerektirir. Vahyi de bir dinsel bilgi sorunu olarak ele almak gerekir. Zira bazı vahyi ifadeler açıklayıcıdır, bazıları biyografiktir, bazıları tarihsel bilgidir. Bunlar din kapsamında görülmemelidir. Dinsel bilgi konusunda gelenekten katkı sağlanmalıdır. Ancak gelenek tek başına bırakılmamalıdır. Çünkü özgür sorgulamayı bastırabilir, baskıcı sosyal yapıları güçlendirebilir, doğmaları cesaretlendirebilir. Yazar gelenek konusunda yerinde bir tespitte bulunur: İslami gelenek oldukça farklı damarlara sahip zenginliktedir. Burada yapılan hatalardan biri geleneği tek bir damar olarak farz etmek ve bugünün din anlayışını bunun üzerine bina etmektir.

2.2. İslam Düşüncesinin Oluşumunda Öncü Bir Şahsiyet Olarak Hasan Basri: Yazar "bu dünyacı/this worldly" düşünce yapısına örnek olarak Ebu Hanife'yi gösterirken buna karşılık, "öte dünyacı/other worldly" tavrın İslam dünyasındaki ilk temsilcilerinden biri olarak Hasan Basri'yi zikreder. Rasyonel bir tefsir anlayışını benimseyen Hasan Basri, siyasallaşan dünyevileşen din anlayışları karşısında maneviyatı ön plana çıkarmak istemiştir. Hatta Hasan'ın öte dünyacı din anlayışını, Emeviler'in başını çektiği feodal ve aristokrat bir topluluğun dünya saltanatına ve tüketim ekonomisine karşı güçlü bir tepki ve protesto hareketi olarak yorumlamak mümkündür. Hasan'da dünyanın sadece ilgi tarafı reddedilmektedir. Bu aktif-riyazet anlayışı, İslam cemaati içinde ferdin keşfedilmesi, bir fert olarak insanın ele alınması şeklinde de okunabilir.⁵

2.3. Taassuba Dayalı Din Anlayışı Karşısında Ebu Hanife Zihniyeti: Bu makalede tepkisel-kabilevi zihniyetin yönlendirdiği din söylemiyle Ebu Hanife örneğinde akılcı-hadari din söylemini karşılaştırmayı esas almaktadır. Yazara göre Ebu Hanife, rivayete/esere dayalı dini yapılanmayı sorgulayan ilk isimlerden biri olmuştur. Ebu Hanife'ye göre bilgi, sadece geçmişten elde edilemez. Kıyas, her şeyin çaresi değildir. Onun metodu istihsan'dır. Yani şahsi kanaat ve tercih bildirmeyi esas almaktır. Çünkü istihsan, bir meseleyi kendi iç bütünlüğü içinde değerlendirmektir. Bu prensibin önemli yönü, düşünceyi geçmişin, geleneğin ve taassubun baskı-

⁵ İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik, s. 199.

sından kurtarmak, adeta onu hürleştirmektir. Böylece Ebu Hanife, toplumsal meselelerde nass'tan veya fikriden değil olgudan hareket etmektedir. Kapalı din anlayışı karşısında Ebu Hanife, akılcı-hadari din anlayışı ile şehirli bir sivilizasyonu temsil etmiştir. Dinin genel ilkelerine vurgu yaparak, yerelleştirilmek istenen dini, aklılığı ve insanılığı esas almak suretiyle evrensel ölçülerde tanımlamaya çalışmıştır.

2.4. İslam Düşüncesinin Entelektüel Temellerinin Yeniden yorumlanmasında Maturidi'nin Katkısı: Maturidi'nin düşünce sistemini bir takım ayrıştırmalardan hareketle tasvir etmeyi denemektedir: "Akıl-nakil ayrımı; tefsir-tevil ayrımı; din-şeriat ayrımı; iman-amel ayrımı ve din-siyaset ayrımı"⁶ Maturidi hadis kitaplarında zikredilen rey ile Kur'an hakkında konuşma yasağını tefsir ve tevil ayrımı ile aşmaya çalışmıştır. Hadislerde yer alan yasak tefsirle ilgilidir. Tefsirde Rasulullah ve sahabe otoritesi söz konusudur. Tevil de caizdir. Ancak yasak olan Allah'ı şahit tutmak ve açıklamanın kesin olduğunu ileri sürmektir. Diğer yandan din-siyaset ayrımında ise imametın melikliğe ait siyasi bir iş olması hasebiyle siyasetin meliklerin elinde olduğunu, dinin ise nebilerin elinde olduğunu düşünür. Akılcı din söyleminin temsilcilerinden olan istikrar içinde değişime açık bir zihniyete sahip olan Maturidi, dinin temel ilkelerine vurgu yapmış ve bunun üzerine sistematik aklı koymuştur.

2.5. İmam Maturidi'nin Temel Dini Görüşleri ve Dini Düşüncede Yenilik: Aslında burada Maturidi'den hareketle onu referans alarak dini düşüncenin yenilenmesinin imkanı araştırılmaktadır. Bütün peygamberlerin tek din üzerine gönderildiği fakat şeriatların farklı olduğu bilinmektedir. Böylece nebilerin varlığı aslında farklı hayat tarzlarının, farklı örf ve adetlerin adeta farklı kültürlerin bir tür onanması anlamına gelmektedir.

Metin merkezli din anlayışından daha çok insani yoruma açık bir dini düşünceye sahiptir. Buna göre değişen şartlar, metnin anlamını değiştirebilmektedir. Toplum ve vahiy arasındaki diyalektik bugünkü din anlayışımızda muhafaza edilmelidir. Bunun için sağlam bir Kur'an perspektifine ve toplum görüşüne ihtiyaç bulunmaktadır.

2.6. Türk Basınında Maturidi ve Maturidilik: Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Türk basınında Maturidi ve Maturidilik, bir takım toplumsal, siyasal görüşlerin kurucu unsuru olarak yeniden ele alınmaya başlamıştır. Yazar da şu başlıklar altında bunun izini sürmektedir: "Maturidilik Osmanlı Müslümanlığıdır." "Maturidilik Türk Müslümanlığıdır." "Maturidilik laik cumhuriyetin teolojik temelidir." "Maturidilik Balkan insanı ile Anadolu insanı arasındaki kültürel farklılığın ifadesidir."⁷

⁶ Söz konusu ayrıştırmaların detayları için bkz. İşcan, İslami Düşüncede Yenilik, ss. 224-250.

⁷ İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik, ss. 264-277.

2.7. Gazali Bize Ne Söyler? İslam tarihinde ihya hareketleri genel bir eğilim olarak Gazali'nin sentezci Sünni ıslahatıyla başlatılır. Gazali ihyacı bir düşünür olmayı bazen aşmakta, tecdit taraftarı gibi düşünceler ileri sürmektedir. Katı mezhepçiliğin her zaman karşısında olmuştur. Filozoflara reddiye yazarken Mutezile başta olmak üzere diğer mezheplerden istifade ettiğini ifade etmiştir. Çok dinli, çok mezhepli Selçuklu devleti'nin hakim olduğu coğrafyada Gazali'nin ihya ya da ıslah düşüncesi "orta yol" inşasını hedeflemiş Nizamiye ekolünün bir parçasıdır. Yazar ardından Gazali'nin ihya düşüncesinin temel özelliklerini temel disiplinler üzerinden ele almaktadır: "Ahlaki çözülmeyi önleme" "Dünya ilmi halini alan Fıkh'a itiraz" "Din nazariyesinde bir sapma olarak Kalam'a itiraz" "Din nazariyesine bir tehdit olarak Felsefe'ye itiraz" Böylece Gazali iman, ilim ve vukufu (yakın tecrübe) birlikte ele alma peşindedir. Bunun manası felsefe, kalam ve tasavvufun birbirine yakınlaşmasıdır. Sonuçta Gazali'nin ihya açısından en önemli yönü "orta yol" bina etme çabasında kendini göstermektedir.

2.8. Dini İhya ve İslah Düşüncesinde Gazali'nin Önemi: Bir önceki makalenin devamı niteliğinde olan bu bölümde yazar, Gazali'nin İslami ilimleri gözden geçirme halinin başarılı bir çaba halini alamadığını düşünmektedir. Bunun nedenlerinden biri şu olabilir. "Tarih boyunca oluşturulmuş en verimsiz dil, her tür iktidarın gölgesinde oluşturulmuş dildir. Çünkü bu dil, sınırlı bir zaman için üretilmiştir ve iktidar sahiplerinin ihtiyaç hissettiklerinde yaslanarak iktidarlarını devam ettirmekten başka bir işe yaramamıştır."⁸ Gelenekten tevarüs eden dini düşüncenin iki sorunu vardır: ilki yasa dini olarak görüldüğü için insansızlaştırma diğeri ise tüm güçlülük, mutlak/ultimate kudrettir. Yani islam'ın her şeyi kapsadığının kabul edilmesidir.

Sonuç olarak İşcan, "İslam düşüncesinde yenilik" gibi her dönem güncelliğini koruyan önemli bir konuyu yine İslam düşüncesinin önemli isimleri/otoriteleri üzerinden ele almaktadır. Hasan Basri, Ebu Hanife, Muhammed Abduh, Maturidi ve Gazali gibi... Bu isimler İslam düşüncesinde ağırlığı olan kurucu şahsiyetlerdir. Yazar bu isimler üzerinden dini düşüncedeki kimi sorunlara/tıkanmalara temas etmekle yetinmemekte, kendi zaviyesinden çözüme ilişkin görüşlerine de yer vermektedir. Bu yönüyle eser, sadece ilahiyat camiasına değil, dil, kültür, antropoloji, felsefe, sosyoloji ve din konularına eğilim gösteren geniş okur kitlesine hitap edecek bir muhtevaya sahiptir. Ayrıca bu kitap kültür ve düşünce hayatımıza yeni ve anlamlı perspektifler katmaya aday değerli bir çalışmadır.

⁸ İşcan, Gelenekten Geleceğe İslami Düşüncede Yenilik, s. 308.